

Joanna JUSZCZYK-RYGALLO

Edukacja wyprzedzająca w procesie upodmiotowienia ucznia

Słowa kluczowe: uczeń, edukacja, upodmiotowienie, edukacja wyprzedzająca, odwrócona edukacja, edukacja wczesnoszkolna.

Wstęp

Współczesne przemiany życia społecznego kształtują odmienny od dotychczasowego kontekst edukacyjny. Cele społeczne stają się coraz bardziej zindywidualizowane, charakteryzują się silną potrzebą osiągania sukcesów, ale jednocześnie nacechowane są postawą nonkonformistyczną, a przy tym otwartością na nowe doświadczenia i zmiany zorientowane na przyszłość, gotowością do świadomej akceptacji tych zmian i umiejętnością ich planowania, zarówno w sprawach osobistych, jak i publicznych¹. W tym kontekście za główny cel edukacyjny przyjmuje się wykrywanie indywidualnych zdolności ucznia, ich stymulowanie i rozwijanie już na etapie wczesnej edukacji. To ma być sposób na kształtowanie postaw motywacyjnych i samorozwojowych, niezbędnych do rozbudowywania obszarów aktywności własnej ucznia. Prymarne w kształtującym się społeczeństwie wiedzy jest zatem inwestowanie w zdolności ucznia do samodzielnego nabywania w szybkim tempie wiedzy, szybkiego jej analizowania, a następnie kreatywnego wykorzystania. Takie ma być zadanie współczesnego systemu formalnej i nieformalnej edukacji – uczeń ma być podmiotowym obiektem jej zainteresowania.

Podmiotowe usytuowanie człowieka w świecie wartości i odnoszenie się do nich stanowi płaszczyznę rozwiązywania problemów oraz uzdalnia do ich rozwiązywania, rozwijając przy tym siły twórcze, doskonaląc umiejętności, kształtując postawę odpowiedzialności².

¹ K. Krzysztofek, M.S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice 2005, s. 52.

² K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki. Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*, t. 1, Kielce 2006, s. 31.

Urzeczywistnianie upodmiotowienia ucznia w procesie edukacyjnym pozwala na jego wszechstronny rozwój.

1. Upodmiotowienie jako proces doskonalenia edukacji

Nauka dziecka w dobie społeczeństwa wiedzy zaczyna się na długo przed rozpoczęciem jego formalnej edukacji. Od najmłodszych lat odkrywane są i rozwijane jego indywidualne zainteresowania i pasje. Dla dzieci charakterystyczna jest silna potrzeba bycia sobą, niezależności i dużej przestrzeni do ekspresji, a jednocześnie koncentrowania na sobie uwagi, bycia dostrzeganym w grupie rówieśniczej. Rozwój podmiotowości dziecka i maksymalizacja jego potencjału twórczego wymaga tworzenia warunków edukacji ześrodkowanej na dziecku. Dzieci, które są traktowane podmiotowo, uznają sytuacje życiowe jako problemy do rozwiązania, są bardziej realistyczne w swoim postępowaniu, cenią sobie samodzielność w działaniu, uczą się na własnych doświadczeniach i nie ulegają dużym wpływom otoczenia, mają przy tym większe poczucie odpowiedzialności i są odporniejsze na stres i frustrację³.

Proces upodmiotowienia ma dwa wymiary, które opierają się na dwóch, pozornie sprzecznych i wykluczających się, zasadach: indywidualizacji i socjalizacji. Na tradycyjnie podkreślaną w różnych teoriach edukacji opozycję między wspieraniem indywidualnego rozwoju dziecka a jego uspołecznieniem wskazuje Jerome Bruner⁴. Podkreśla on pozorną sprzeczność tych dwóch wymiarów, które w rzeczywistości na gruncie edukacji przenikają się i integrują, co prowadzi do kształtowania się działań wspierających indywidualny rozwój dziecka i przystosowania go do warunków zbiorowego uczenia się w grupie rówieśniczej. Józefa Bałachowicz na ten temat pisze:

Zadaniem szkoły jest zapewnienie dziecku warunków takiego budowania i modelowania struktury własnego umysłu, które wspierają „linię naturalnego” i „linię społecznego” rozwoju. Dopiero harmonijne połączenie tych dwóch czynników sprzyja pomyślnemu rozwojowi jednostki⁵.

Indywidualizacja kształcenia znajduje pełną akceptację w dyskursie pedagogicznym w kontekście postulatów modernizacji systemu edukacji dziecka. Jest ona postulowana w opiniach nauczycieli i w zalecanych zasadach dydaktycznych⁶. Wincenty Okoń określa indywidualizację nauczania jako proces dostosowania metod i organizacji działań pedagogicznych do ogółu cech psychicznych

³ J. Radziejewicz, *O współpodmiotowość ucznia w nauczaniu i wychowaniu*, [w:] *O podmiotowość ucznia w nauczaniu i wychowaniu*, red. R. Radwiłowicz, Warszawa 1985, s. 72.

⁴ J. Bruner, *Kultura edukacji*, Kraków 2006, s. 118.

⁵ J. Bałachowicz, *Indywidualizacja jako postulat i konieczność współczesnej edukacji początkowej*, [w:] *Dziecko-uczeń a wczesna edukacja*, red. I. Adamek, Z. Zbróg, Kraków 2011, s. 21.

⁶ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996, s. 187.

różniących jednego ucznia od drugiego oraz swoistych cech wyróżniających każdego ucznia i jego twórczość⁷. Różnice te dotyczą zdolności ogólnych i specjalnych, zainteresowań oraz tempa pracy.

Z jednej strony problematyka indywidualizacji obejmuje idee i cele edukacyjne związane z rozwojem każdej jednostki, z drugiej – łączy się tylko z uwzględnianiem cech indywidualnych dziecka i tempa uczenia się, albo dotyczy treści nauczania i sposobów ich uprzystępniania. Problematyka indywidualizacji raz dotyczy formułowania prawidłowości organizowania procesu nauczania, innym razem – prawidłowości uczenia się

– tak charakteryzuje indywidualizację w edukacji Bałachowicz⁸. Podobnie rozumie indywidualizację Tadeusz Lewowicki, który określa ją jako uwzględnianie w systemie dydaktyczno-wychowawczym różnic indywidualnych między uczniami poprzez stosowanie zabiegów pedagogicznych, które sprzyjają maksymalnemu rozwojowi osobowości każdego z uczących się⁹. Z kolei Krzysztof Kruszewski opisuje indywidualizację jako dostosowanie kształcenia do możliwości ucznia, wykorzystanie tych możliwości w jak największym stopniu i ich ciągłe rozwijanie¹⁰.

Z kolei socjalizację określa się jako „proces przyswajania przez jednostkę wiedzy, umiejętności i dyspozycji, czyniący ją zdolną do życia w społeczeństwie”¹¹. Proces socjalizacji odbywa się w rezultacie nieprzerwanego procesu społecznej interakcji. Jej przebieg jest uzależniony od poziomu rozwoju społecznego oraz specyfiki kulturowej.

W toku socjalizacji mającej miejsce w instytucjach edukacyjnych jednostka nabywa umiejętności niezbędne do odpowiedniego funkcjonowania w społeczeństwie. Uczy się też zaangażowania, które [...] wyraża gotowość do podejmowania ról społecznych¹².

Dziecko buduje swą osobowość w trakcie zindywidualizowanych procesów interakcji społecznych. W tym kontekście występuje powiązanie indywidualizacji z socjalizacją. Mirosław Józef Szymański pisze:

Socjalizacja dokonująca się poprzez codzienny bieg życia korygowana jest przez intencjonalne oddziaływania osób, które zajmują się opieką i wychowaniem. [...] Także osoba poddawana wpływom socjalizacyjnym nie ulega im bezwolnie. Uzyskując w toku życia coraz więcej doświadczeń, kształtując własną mądrość i postawę moralną, sama w coraz większym stopniu selekcionuje, osłabia, neutralizuje lub wzmacnia naciski i inspiracje społeczne. W grę wchodzi indywidualnie kształtujący się charakter danej osoby oraz aktywność, którą podejmuje¹³.

⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 137.

⁸ J. Bałachowicz, dz. cyt., s. 13.

⁹ T. Lewowicki, *Indywidualizacja kształcenia. Dydaktyka różnicowa*, Warszawa 1977, s. 8.

¹⁰ K. Kruszewski, *O nauczaniu i uczeniu się w szkole*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 2008, s. 131.

¹¹ M. Pacholski, A. Słaboń, *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 1997, s. 162.

¹² M.J. Szymański, *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*, Kraków 2013, s. 32.

¹³ Tamże, s. 67.

Podstawy różnego rozumienia kategorii indywidualizacji i socjalizacji, jej różnych zakresów, znaczeń jawnych i ukrytych oraz możliwości przeniesienia ich do praktyki edukacyjnej pokazuje, przedstawiony przez Bałachowicz, przegląd dyskursów pedagogiki wczesnoszkolnej¹⁴:

1. W dyskursie funkcjonalno-behawiorystycznym podmiotowość dziecka jest podporządkowana narzuconym regułom społecznym.
2. W dyskursie humanistyczno-adaptacyjnym na plan pierwszy wysuwane są wartości indywidualne, które związane są z autonomią jednostki i samorealizacją.
3. W dyskursie konstruktywistyczno-rozwojowym indywidualizacja dotyczy rozwijającego się podmiotu, konstruowania przez niego wiedzy i przekształcania jego wewnętrznego świata.
4. W dyskursie konstruktywistyczno-społecznym wskazuje się na szczególną rolę mechanizmów interakcji społecznych w rozwoju poznawczym dziecka.
5. W dyskursie krytyczno-emancypacyjnym edukacja oparta jest na idei wolności i zaangażowania ucznia w rozwiązywanie indywidualnie i społecznie ważnych problemów.

Według Doroty Klus-Stańskiej obecność w pedagogice wczesnoszkolnej pięciu dyskursów sprawia, iż pedagog wczesnoszkolny zawsze reprezentować będzie mniej lub bardziej świadomie pewną ideologię i zgodnie z jej założeniami uznawać będzie za normalne to, co jest z nią zgodne¹⁵. Skuteczność procesu nauczania zależy od tego, czy ideologia ta odpowiada temu, jak rzeczywiście uczą się uczniowie. Jakość działań nauczycielskich wzrasta, gdy następuje uświadomienie przez nauczyciela, jakie metody służą mu do kształtowania sytuacji edukacyjnych. Co jest szczególnie ważne, świadomość ta umożliwi również nauczycielowi merytoryczną rozmowę na ten temat z innymi pedagogami, a w konsekwencji tego następuje jego otwarcie się na akceptację zmiany własnej ideologii edukacyjnej.

2. Edukacja wyprzedzająca jako edukacja upodmiotowująca

Edukacja jest przestrzenią, w której każdy człowiek buduje obraz własnej osobowości w procesie stopniowego przyswajania doświadczeń społeczno-kulturowych. Współcześnie przestrzeń ta jest zmienna i choć posiada pewną strukturę, która jest formowana wymaganiami edukacji formalnej, to na jej ostateczny kształt mają wpływ również potrzeby społeczne wyrażane edukacją nieformalną. Duża dynamika zmian przestrzeni edukacyjnej, będących pochodną zmian cywilizacyjnych, generuje potrzebę ciągłego doskonalenia praktyk edu-

¹⁴ J. Bałachowicz, dz. cyt., s. 17 i nn.

¹⁵ D. Klus-Stańska, *Dyskursy pedagogiki wczesnoszkolnej*, [w:] *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, red. D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska, Warszawa 2009, s. 46.

cyjnych. Obecnie, w kontekście rozwoju technologii cyfrowych, szczególnego znaczenia nabiera konieczność wypracowania innowacyjnych metod i technik dydaktycznych ukierunkowanych na kształcenie umiejętności samodzielnego i skutecznego rozwiązywania problemów. Pedagodzy z Uniwersytetu Pittsburskiego i Uniwersytetu w Northwestern podkreślają, jak ważna jest właśnie świadoma interwencja w edukację osobistą.

Zgodnie z nowymi teoriami, osadzonymi w kontekście poznania, uczenie się postrzegane jest nie w kategoriach mózgu, który przyswaja nową wiedzę i umiejętności, ale osoby, która osiąga efektywność w konkretnych, społecznie określonych sytuacjach. Poznanie rozumiane jest jako działanie społeczne rozłożone na różne osoby, zadania i narzędzia. Umysł, motywacja, umiejętności oraz obraz siebie samego łączy socjokognitywna w gruncie rzeczy teoria uczenia się i rozwoju¹⁶.

Ważne jest zaangażowanie uczniów w procesy uczenia się w taki sposób, aby dotyczyło ono raczej procesu niż wyniku oraz aby korzystali oni w tym procesie z umiejętności samoregulacji. Wielu psychologów i pedagogów podejmuje przy tym próby wpłynięcia na nauczycieli i uczniów, aby ugruntować w nich przeświadczenie, że ich sukcesy i porażki w większym stopniu przypisane są wysiłkom, a w mniejszym ich zdolnościom¹⁷.

Innowacją, która zmienia styl uczenia się zgodnie z postulatami kognitywistyki, jest, wywodząca się z edukacji akademickiej, koncepcja edukacji wyprzedzającej (inne określenia tej metody dydaktycznej to pochodzące z języka angielskiego i używane zamiennie nazwy: odwrócona edukacja, odwrócona szkoła, odwrócona lekcja, odwrócona klasa – ang. *flipped* ...). W polskiej pedagogice strategia edukacji wyprzedzającej została opracowana przez zespół Stanisława Dylaka z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu¹⁸. W przedmowie podręcznika Dylak pisze,

[...] że uczniowie pracujący zgodnie z zasadami strategii nauczania wyprzedzającego będą zdecydowanie czuli się odpowiedzialni za swoje uczenie się, czyli miejsce poczucia kontroli nad własnym uczeniem się będzie przez nich lokowane we własnych chęciach, pasjach i pracy¹⁹.

Edukacja wyprzedzająca opiera się na całkowitym przeformatowaniu procesu dydaktycznego, polegającym na zamianie zadań realizowanych przez

¹⁶ L.B. Resnick, J.P. Spillane, P. Goldman, E.S. Rangel, *Wdrażanie innowacji: od wizjonerskich modeli do codziennej praktyki*, [w:] *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, red. H. Dumont, D. Istance, F. Benavides, Warszawa 2013, s. 441.

¹⁷ Zob. C.S. Dweck, *Ability Conceptions, Motivation and Development*, „British Journal of Educational Psychology”, Monograph Series II, 2003, Part 2 (Development and Motivation), s. 13–27.

¹⁸ Zob. *Metodyka kształcenia strategią wyprzedzającą*, red. S. Dylak, Poznań 2011, źródło: http://www.kolegiumsniadeckich.pl/att/podr_cznik_wyprzedzaj_ca_17_malypdf.pdf [stan z 19.10.2014]; także: *Strategia kształcenia wyprzedzającego*, red. S. Dylak, Ogólnopolska Fundacja Edukacji Komputerowej, Poznań 2013; źródło: http://www.kolegiumsniadeckich.pl/att/Strategia_Kszalcenia_Wyprzedzajacego.pdf [stan z 21.10.2014].

¹⁹ *Metodyka...*, s. 3.

uczniów w szkole, z tymi wykonywanymi poza szkołą. Często jest ona nazywana techniką działania według planu: nauka w domu, a dyskusja podczas lekcji. Uczniowie w czasie pozalekcyjnym samodzielnie zapoznają się z zadanymi zagadnieniami, wykorzystując zarówno zasoby zalecone im przez nauczyciela, jak i odkryte przez nich we własnym zakresie, aby następnie na zajęciach szkolnych z udziałem nauczyciela prowadzić dyskusje na przygotowany, określony temat. W ten sposób w procesie kształcenia zamiast toku podającego zostaje zastosowany tok poszukujący. Jak określa to zespół Dylaka

W kształceniu wyprzedzającym podstawowym założeniem jest wprowadzenie uczniów w cykl uczenia się konstruktywistycznego: od poszukiwania odniesień we własnej wiedzy dotychczasowej (najczęściej potocznej, ale też semantycznej) oraz w źródłach zewnętrznych, poprzez przetwarzanie, do systematyzacji, by w końcu przy pomocy nauczyciela zbudować uczniowski system kategoryalny²⁰.

Cykl kształcenia wyprzedzającego proponuje się organizować w postaci czteroetapowego procesu dydaktycznego, w którym każdy etap ma przypisane określone działania służące osiągnięciu celów każdego z etapów. Zespół Dylaka wymienia następujące etapy kształcenia w strategii wyprzedzającej²¹:

1. Aktywacja – przywołanie posiadanej uprzedniej wiedzy z danej dyscypliny, inspiracja do poszukiwań.
2. Przetwarzanie – samodzielne wykonanie zadań porządkowania i filtrowania zebranego materiału oraz na jego podstawie samodzielne rozwiązanie problemu.
3. Systematyzacja – wspólne z nauczycielem i w grupie uczniowskiej syntetyczne omówienie wszystkich zaproponowanych rozwiązań problemu.
4. Ewaluacja i ocena – wspólne przeprowadzenie krytycznej oceny własnej pracy i uzyskanych efektów.

W praktyce pedagogicznej rozłożenie akcentów w strategii wyprzedzającej w każdej grupie uczniowskiej może wyglądać inaczej, ponieważ w całym procesie dydaktycznym liczą się przede wszystkim potrzeby edukacyjne uczniów. Nie ma zatem jednego sztywnego modelu odwrócenia edukacji. W każdym indywidualnym przypadku musi być wypracowany własny warsztat dydaktyczny i jest to wielkie wyzwanie dla nauczyciela.

W kształceniu wyprzedzającym centralny element procesu kształcenia zostaje przesunięty z nauczyciela na ucznia. Uczeń z biernego odbiorcy staje się aktywnym konstruktorem własnej wiedzy. Zmianie ulega również sposób zarządzania pracą na lekcji. Nauczyciel przyjmuje rolę wspierającego mentora, który wyznacza ogólną strategię kształcenia, natomiast uczniom pozostawia decyzję, jakimi środkami chcą oni osiągnąć określony cel edukacyjny. Podejście to pozwala na zindywidualizowanie kształcenia, dzięki czemu efektywnie mogą pracować uczniowie o różnym poziomie wiedzy, umiejętności i predyspozycji po-

²⁰ Tamże, s. 7.

²¹ Tamże, s. 8–24.

znawczych. Natomiast w drugiej fazie kształcenia wyprzedzającego, w trakcie dyskusji, prowadzony jest trening interakcji społecznych. W ten sposób edukacja wyprzedzająca, zawierając w sobie dwa składniki procesu upodmiotowienia ucznia (indywidualizację i uspołecznienie), może być uznana za edukację upodmiotowującą, ponieważ tworzy warunki, w których uczniowie mogą realizować swoją podmiotowość poprzez świadome i zaangażowane działanie we wskazywanych przez Agatę Popławską czterech sferach aktywności²²:

- aksjologicznej – związanej z rozpoznawaniem, rozumieniem, akceptowaniem, urzeczywistnianiem i tworzeniem wartości,
- intelektualnej – związanej z przetwarzaniem informacji, korzystaniem z wiedzy i jej konstruowaniem,
- intrapersonalnej – związanej ze świadomością własnego „ja”, swoich uczuć, motywacji i dążeń,
- interpersonalnej – związanej ze sposobem współdziałania z innymi uczniami i nauczycielem.

W metodologii kształcenia wyprzedzającego można również wyróżnić trzy główne płaszczyzny, na których jednostka może realizować swoją podmiotowość, a które Heliodor Muszyński opisuje w ten sposób:

Są to zjawiska wynikające, po pierwsze z charakterystyki procesów emocjonalnych i motywacyjnych oraz spostrzegania siebie jako doświadczonego podmiotu, po drugie są to relacje i stosunki społeczne, w jakie wchodzi jednostka, i po trzecie – są to zadania realizowane w toku życia szkolnego²³.

Płaszczyzny te tworzą zintegrowany system wsparcia uczniów w procesie uczenia się, rozwoju różnych kompetencji i stymulowania różnych aktywności. Dla współczesnych uczniów naturalnym środowiskiem ich codziennej aktywności jest cyfrowy świat nowych technologii, który jest generatorem ich odmiennego sposobu funkcjonowania społecznego. Współczesny cyfrowy uczeń może realizować swoją podmiotowość w warunkach, gdy ma spełnione siedem warunków funkcjonowania jego pokolenia C: **C**onected, **C**ommunicating, **C**ontent-centric, **C**omputerized, **C**elebritized, **C**ommunity-oriented, **a**lways **C**licking. Edukacja wyprzedzająca jest zatem strategią, która daje szansę na osiągnięcie takiego upodmiotowienia w procesie kształcenia szkolnego.

Podsumowanie

Upodmiotowienie edukacji oznacza, że odbywa się ona w wymiarze osobistym, a jednocześnie w coraz bardziej globalnym ujęciu kultury, ekonomii i spo-

²² A. Popławska, *Podmiotowość ucznia – dekalog uwarunkowań*, [w:] *Dialog o edukacji wobec zmian w globalizującym się świecie*, red. A. Karpińska, Białystok 2010, s. 386.

²³ H. Muszyński, *Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian*, Poznań 1990, s. 135.

łączeństwa. Odwrócenie edukacji i kształcenie zgodne z modelem wyprzedzającym sprzyja upodmiotowieniu uczniów. Jednocześnie zwiększa się zaangażowanie uczniów na lekcji dzięki wcześniejszemu zaznajomieniu się z realizowanym aktualnie tematem. Wprowadzenie kształcenia wyprzedzającego do praktyki szkolnej jest konsekwencją urzeczywistniającej się rewolucji informatycznej, która diametralnie zmieniła warsztat pracy współczesnego ucznia. Jest to metoda dydaktyczna właściwa do wykorzystania we współczesnej erze cyfrowej.

Summary

Anticipating Education in the Process of Pupil's Empowerment

This article presents problems regarding subjective approach to a pupil in education process, which is to serve developing the pupil's attitude of motivation and self-development. Two dimensions of the empowerment are described: individualization and socialization. This paper describes also use of strategy of anticipating education (reverse education). Such an approach, as a system supporting pupil's empowerment in the process of learning, is based on environment that is natural for pupil's everyday activity, which is currently constituted by digital world of new technologies.

Keywords: learner, education, empowerment, anticipating education, flipped education, early school education.